

Hørby og Udby Forbrugsforening 1874-79

Af Niels Hemming Frandsen

Andelsbevægelsen opstod i sidste trediedel af forrige århundrede, og andelsforetagender – mejerier, slagterier, bagerier, brugsforeninger m.v. – skød op overalt på landet. Men mange af dem eksisterede kun få år, før de måtte lukke. En af dem var Hørby og Udby Forbrugsforening.

OPRETTELSEN

Ideen om en brugsforening på Tuse Næs opstod vel i løbet af sommeren 1874. Nogle af sognenes foregangsmænd har vel talt sammen og er blevet enige om, at nu måtte der gøres noget. Og så forberedte man sig, talte med bestyrelser fra andre brugsforeninger og hørte om deres erfaringer og lagde planer, således at man var klar til at handle i oktober.

Den 18. oktober 1874 bragte Holbækposten en annonce, der indbød til et møde, hvis formål var at oprette en forbrugsforening for Hørby og Udby sogne. Der var ingen oplysning om, hvem der stod bag initiativet.

Mødet blev afholdt søndag den 25. oktober kl. 17 på Udby Skole. Der var indbudt to foredragsholdere, lærer Tranberg fra Vallekilde og gårdejer H.P. Andersen, formand for Forbrugsforeningen i Gislinge. Mødet blev en succes. De indbudte talere og de lokale initiativtagere fik overbevist forsamlingen om, at en brugsforening ville være en god ting, og den blev stiftet på mødet. Vedtægterne blev formentlig taget fra Forbrugsforeningen i Gislinge¹.

Bestyrelsen bestod af 7 mand, der selv valgte formand, kasserer og sekretær. Den første kasserer var gårdmand Ole Nielsen i Hørby. Hvem der ellers blev valgt til bestyrelsen, vides ikke.

Vedtægterne indeholdt en bestemmelse om månedlige generalforsamlinger, hvor mindst halvdelen af medlemmerne skulle være til stede. Men da man ikke kunne regne med så stort fremmøde hver gang, fik afgørelser med 2/3 flertal i bestyrelsen virkning, som var de truffet på en generalforsamling. Det viste sig også, at til de månedlige generalforsamlinger kom kun bestyrelsen og nogle få medlemmer, så de i praksis var at betragte som bestyrelsesmøder.

Det var ikke billigt at blive medlem af brugsforeningen. Hvert medlem tegnede sig for to aktier a 12 ½ krone og desuden skulle der betales en krone i indskud. Det var på en tid, hvor en daglejer fik 66 øre om dagen og en tjenestepige 40 kr. halvårligt. Derfor indeholdt vedtægterne også den mulighed, at aktierne ikke blev betalt med det samme, men at dividenden blev brugt til afdrag på aktierne.

Bestyrelsen gik straks i gang med det praktiske arbejde. Af hensyn til lokalpatriotismen måtte der nødvendigvis være to udsalgssteder, et i hver sogn, og begge steder skulle der ansættes en uddeleger, indrettes salgslokaler, indkøbes varer etc.

I løbet af en måneds tid var bestyrelsen nået så vidt, at man kunne indkalde til et nyt møde på Udby skole, hvor man bad om, at de tegnede aktier blev betalt og hvor nye medlemmer kunne tegne sig. Den 22. december 1874 åbnede brugsforeningen for handel.

HVOR VED VI DET FRA?

Der er hverken bevaret forhandlingsprotokoller eller regnskaber for Hørby og Udby Forbrugsforening. Derfor er der mange spørgsmål, som ikke kan besvares, som f.eks. hvem sad i bestyrelsen.

Hvad vi ved om foreningen skyldes to forhold. Den ene er, at foreningen efterhånden fik så stor gæld til sine leverandører, at de gik i retten for at få deres penge. Den anden er, at medlem-

merne hæftede solidarisk, og derfor skulle alle betale ved foreningens opløsning. Mange nægtede, og det betød nye retssager. Disse retssager, og de bilag, der ligger ved sagerne, er grundlaget for denne artikel.

BRUGSENS DRIFT

Som nævnt var der to udsalgssteder, et i hvert sogn. Ved foreningens ophør kaldes den ene H. Olsen. Det er sandsynligvis husmand unge Hans Olsen i Udby. Hvem uddelerne i Hørby var, vides ikke. Den første holdt op i 1876, og der måtte findes en ny. Det kostede foreningen 17 kr. i flytteudgifter.

Det var bestyrelsen – ved formanden og et sagkyndigt medlem – der stod for vareindkøbet. Hvor man fik varerne det første års tid, vides ikke. Men fra 6. oktober 1875 blev alle kolonialvarer, isenkram o.l. købt hos købmand C.A. Gerstrøm i Holbæk, og fra 29. oktober samme år leverede A. Scheffmann i Holbæk alle manufakturvarer. Derudover har der muligvis været enkelte andre leverandører af særlige varer, f.eks. rugbrød.

Varerne blev ikke betalt kontant. Hos Gerstrøm var der de første par måneder en månedlig afregning, hvor kontoen blev udlignet, men det ophørte snart. I stedet betalte brugsforeningen et større eller mindre beløb, når den havde mulighed for det og det betød, at der konstant var en stor gæld til Gerstrøm. Den lå ofte på over 2.400 kr., med 2.737,46 kr. som det højeste (marts 1878). Der var ingen aftale om gæld, det var noget, der kom hen ad vejen.

Med Scheffmann var der derimod indgået en aftale om, at betalingen henstod rentefrit i 6 måneder. Det blev af retten senere fortolket således, at der derefter skulle svares 6 % i rente. Leveringerne fra Gerstrøm ophørte midt i 1878 og fra Scheffmann sidst på året. Hvem der leverede varer fra den tid og frem til lukningen, vides ikke.

VARER

Brugsforeningen var meget velassorteret. Den førte alle dagligvarer, flormel, rismel, sagomel, risengryn, sagogryn, boghvede-

gryn, petroleum, salt, peber, kanel og andre krydderier, sild, sukker, chokolade, kaffe, te og tobak.

Desuden lampevæger, søm og stifter, spillekort og almanakker, lys, soda, sæbe – glycerinsæbe, honningsæbe, jomfrusæbe, mandelsæbe – blyanter, penne og blæk, grifler, lak, kønrøg, propper, smørfarve, skrivebøger, stivelse og meget andet.

Endvidere træsko og manufakturvarer af forskellig art, som ikke er oplyst. Nogle af varerne var sæsonvarer. Almanakkerne blev solgt omkring jul og spillekort om vinteren. Petroleum, lampeglas og lys blev også solgt i den mørke tid. Salt blev solgt hele året, men der var dog et større salg om efteråret, hvor der slagtes og nedsaltet.

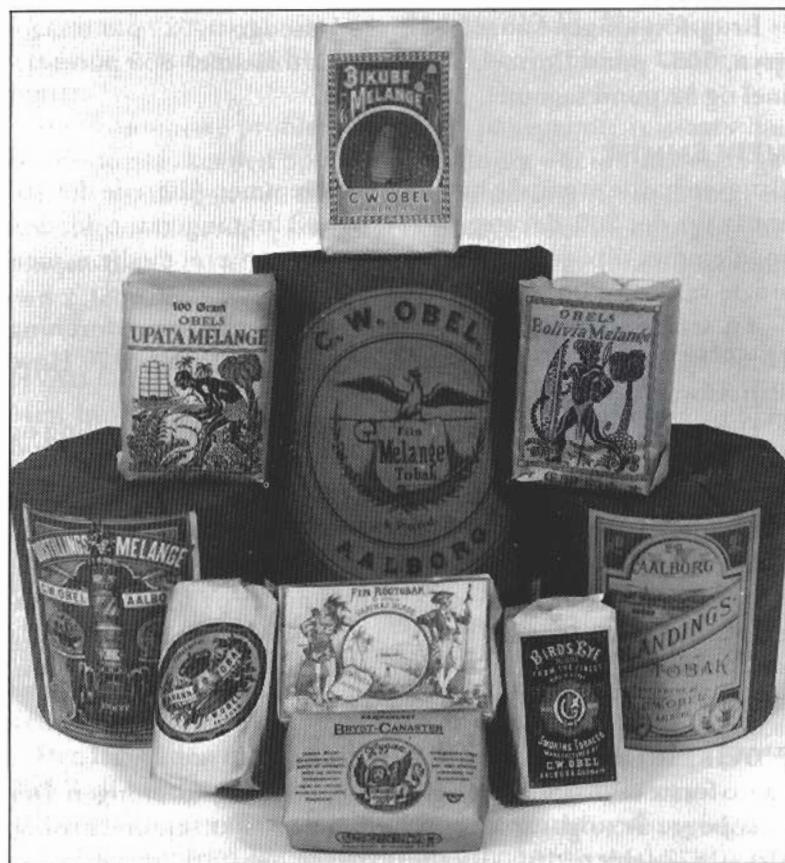
De mest anvendte krydderier var peber (71,9 pund) og kanel (141,15 pund)². Kanel blev solgt enten hel eller stødt, mens der var flere forskellige slags peber – hvid, sort, stødt, lang og spansk. Desuden blev der solgt allehånde, nelliker, samt lidt muskat, ingefær, safran, laurbærblade og kardemomme.

Brugsforeningen købte sukker i mange former. Der var et jævnt, men lille (395,6 pund) indkøb af stødt melis til udgangen af 1877. St. Croix Melis blev næsten udelukkende købt i 1876, i alt 1.630,2 pund, Sk. melis blev købt gennem hele perioden, i alt 956,12 pund.

Langt den største del af sukkeret blev forhandlet i form af kandis eller farin, hvor Gerstrøm leverede hhv. 6.654 og 6.468,5 pund. Chokolade blev indkøbt gennem hele perioden, men først fra november 1877 optræder bolsjer.

Der blev også indkøbt meget tobak. Mest Biskop, 1.056 pund, men også 435 pund Melange, begge dele til 68 øre pundet. Til dem, der ønskede en lidt finere tobak, blev købt nogle få pund Canaster og Portorico til 75 øre pundet³.

Desuden leverede Gerstrøm cigarer, i alt 43 kasser. Prisen for den almindelige kvalitet svingede mellem 3,50 og 4 kr. Men der blev også købt enkelte kasser billige cigarer til 3-3,25 kr. kassen og dyre Sevillano cigarer til 5 kr. kassen. Der er måske noget symbolsk i, at det sidste indkøb hos Gerstrøm var en kasse af de dyre cigarer.

Eksempler på tobakstyper fra tiden; blandt andre Melange og Canaster. (Museet for Holbæk og Omegn).

Der blev drukket megen kaffe i de to sogne. Der blev indkøbt 3.116 pund til 0,98-1,02 kr. pundet samt 372 pund brændt kaffe til 1,20-1,30 kr. Som tilsætning blev købt 1.499 pund cikorie og 160 pund løvetand. Også deres pris varierede lidt, cikorien kostede omkring 28 øre, mens løvetand var lidt dyrere med omkring 34 øre pundet. Der blev også drukket te. Brugsen førte Congo te i to kvaliteter, Congo 1 til 2,33 kr. pundet (59 pund) og Congo 2 til 2 kr. pundet (153 pund).

Brugsforeningen købte 2.287 pund risengryn, 929 pund sago-gryn, 6.087 pund flormel, 570 pund kartoffelmel, 869 pund ris-mel og 52 pund sagomel.

MEDLEMMER

Brugsen havde et ganske højt antal medlemmer. Allerede det første år var der 200, det steg til 214, og ved lukningen var der 207 medlemmer tilbage. I alt havde 237 personer været medlem, men nogle var udtrådt i perioden.

Til sammenligning kan nævnes, at Asnæs Forbrugsforening (1869-84) startede med 20 medlemmer, et tal, der steg til 70. Høve Brugsforening startede med 16 medlemmer⁴.

Der er bevaret en liste over medlemmer med navn, stilling og bopæl. Af de 207 medlemmer i 1879 boede 90 i Hørby sogn og 117 i Udby. Der var 51 gårdmænd, 95 husmænd og boelsmænd, 10 indsiddere, 21 håndværkere og 30 andre. Den sidste gruppe omfatter mange forskellige erhverv. Der er tjenestepiger og -karle, en møller, tre skolelærere og en jordemoder og flere andre. Pastor Langballe i Udby var medlem, men de to mest overraskende er nok detailhandler Ole Hansen og købmand H.P. Christensen, begge i Kissrup.

UDVIKLINGEN

De to første regnskabsår gik glimrende for brugsforeningen. Der blev begge år solgt varer for omkring 21.000 kr., en omsætning, der i 1877 faldt til 19.000. Regnskaberne blev ført kvartalsvis, og i oktober kvartal 1877 var der ikke overskud til at udbetale dividende. Underskuddet voksede i løbet af 1878, og mange medlemmer meldte sig ud af brugsforeningen.

De to storleverandører af varer stoppede handlen med brugsen. Gerstrøm i juli 1878 og Scheffmann senere på året. Begge steder havde brugsforeningen fået oparbejdet en pæn gæld, og med brugsforeningens økonomiske problemer var begge leverandører uvillige til at fortsætte kreditten.

Dette gældskrav gik først til forligskommissionen og derefter til domstolene. Gerstrøm startede sin sag den 7. november og Scheffman sin den 9. januar. Dommene faldt hhv. 6. februar og

13. marts, hvor brugsforeningen i begge tilfælde blev dømt til at betale de to købmænd hhv. 1.582 kr. 68 øre og 516 kr. 12 øre med renter.

De økonomiske problemer – og de påbegyndte retssager har sikkert forstærket den opgivende holdning – betød, at det på generalforsamlingen den 19. januar 1879 var umuligt at få valgt en bestyrelse. Man vedtog i stedet at nedlægge foreningen, og beslutningen blev bekræftet på en ekstraordinær generalforsamling den 2. februar.

HVAD GIK GALT?

Men hvorfor gik det så galt? Med det store medlemsgrundlag burde brugsforeningen kunne løbe fint rundt. Omsætningen var heller ikke så dårlig. Så hvad var årsagen?

Skal det siges kort, var der nok slået for stort brød op, og ledelsen var ikke god nok. Der er især tre væsentlige punkter, hvor det træder frem: varelager, leverandører og overskud.

Hørby og Udby Forbrugsforening havde et stort udvalg af varer, ikke alene kolonial- og isenkramvarer, men også manufakturvarer. Det betød, at der var mange penge bundet i varelageret, og beløbet blev fordoblet ved, at der var to udsalgssteder.

Det lager, der blev optalt i januar, udgjorde mellem 27 og 32,5 % af hele vareindkøbet i årets løb.

Sammenligner man med Højby Sogns Forbrugsforening (senere Gudmindrup Brugsforening)⁵, der blev oprettet 1871, er der en tydelig forskel. I Højby var kun 10 % af indkøbene bundet i lageret⁶.

I Hørby og Udby havde man to hovedleverandører, begge fra Holbæk. Derimod havde man i Højby 12 leverandører i København, omtrent det samme som i Nykøbing foruden en del lokale. Det betød, at foreningen kunne købe ind, hvor varerne var billigst.

Resultatet ses af bruttofortjenesten. Omsætningen i Hørby og Udby Forbrugsforening lå i perioden 1875-77 fra 19.000 til 21.500 kr. om året, mens Højby Sogns Forbrugsforening omsatte for omkring 22.000 kr. årligt. Men mens Højby havde en brutto-

fortjeneste på mellem 17 og 22 % lå bruttofortjenesten i Hørby og Udby på 8-10 %. Med 4 % af omsætningen i dividende og 2 % til uddelernes løn, var der en meget lille margin til transport, svind og andre udgifter. Det betød, at der kun skulle små udsving til, for at give underskud.

Ved hver statusopgørelse har Hørby og Udby en gæld til leverandørerne på over 3.300 kr. Det betyder dels, at man er bundet til leverandørerne, dels at man er sårbar i tilfælde af indtægtsnedgang. Da først underskuddet blev en realitet, begyndte medlemmerne at svigte brugsforeningen, og dermed var den onde cirkel i gang.

AFVIKLINGEN

På generalforsamlingen den 2. februar blev der valgt en opgørelses- og likvidationskomité. Brugsforeningens formand Jens Morten Jørgensen blev formand for komiteen. Desuden besluttede generalforsamlingen, at man ikke ville godkende udmeldelser, der var sket i 1878, altså efter at det var blevet kendt, at brugsforeningen kørte med underskud.

Komiteen realiserede foreningens aktiver og betalte gælden. Den 6. marts blev der holdt løsøreauktion i Udby, hvor restlageret af kolonial- og manufakturvarer, et stort parti træsko, inventar og en del emballage blev solgt.

Auktionen indbragte 838 kr. 50 øre, og efter fradrag af omkostninger blev der 794 kr. 94 øre til foreningen. Ikke meget, i betragtning af, at inventaret alene havde kostet 717 kr. Desuden var der en kassebeholdning på 103 kr. 50 øre, og fra uddeler H. Olsen i Udby modtog man 195 kr. »for forskelligt«.

Alt i alt var der indtægter på 1.093 kr. 44 øre, men en gæld på 2.344 kr. 5 øre. Så underskuddet blev i alt på 1.250 kr. 61 øre. Når det blev fordelt på medlemmerne, skulle de hver betale 6 kr. 4 øre, foruden at de mistede deres aktiekapital og dividende.

Likvidationskomiteens regnskab blev fremlagt på en generalforsamling den 25. maj 1879. Vedtægternes § 8 sagde, at ethvert forretningsanliggende, der gav anledning til uenighed, skulle forelægges voldgiftsmænd, men selv om komiteen foreslog vold-

Gdr. Jens Morten Jørgensen, sognerådsformand 1886-87, formand for Forbrugsforeningen. (Lokalhistorisk arkiv for Holbæk kommune).

gift, blev det afvist af generalforsamlingen. Det betød, at stridigheder måtte gå til domstolene.

Slutopgørelsen var ikke populær hos medlemmerne. 80 betalte uden vrøvl, men 127 protesterede, blandt dem gårdmand Hans Nielsen i Kisserup. Brugsforeningen anlagde sag mod Hans Nielsen, der blev støttet af mange medlemmer. Alle hans indvendinger blev afvist, og han blev dømt til at betale beløbet med renter. Men han slap for sagsomkostninger. Efter dommen over Hans Nielsen betalte de fleste af restanterne uden yderligere vrøvl.

Men ti af dem prøvede dog selv at gå til domstolene med forskellig begrundelse. Tre påstod, at deres udmeldelse var godkendt, to erklærede, at de ikke ville betale med det gode, to sagde, at de ikke kunne betale, en havde ikke modtaget vedtægterne, en oplyste ingen grund og en udeblev fra retsmødet, så hans begrundelse kendes heller ikke.

De fik alle ti noget ud af retssagen, nemlig omkostninger på 4 kr. oven i de 6 kr. 4 øre med renter. Ni af dommene faldt i juni og oktober 1880, den sidste i december 1881.

Dermed var Hørby og Udby Forbrugsforening endeligt afviklet.

NOTER:

1. Helt sikkert kan det ikke siges, da Svinninge Lokalhistoriske Arkiv kun har de reviderede vedtægter fra 1884. Men det var – og er – meget almindeligt, at man ved stiftelse af en forening låner vedtægterne fra en anden forening.
2. De anførte mængder i afsnittet er dem, købmand Gerstrøm leverede til brugsforeningen fra oktober 1875 til juli 1878.
3. Alle priser er dem, brugsforeningen betalte til købmand Gerstrøm. Der er ingen oplysninger om de priser, brugsforeningen tog ved videresalget.
4. Margit Mogensen: Omkring Asnæs Brugsforening. Fra Holbæk Amt 1978-79 s. 109-127.
5. Højby Sogns Forbrugsforening må ikke betragtes som en »standardbrugsforening«. Den er valgt til sammenligning, fordi den er oprettet omtrent samtidig med Hørby og Udby, har omtrent tilsvarende omsætning, overlevede i mange år og – ikke mindst – fordi der er bevaret arkivalier fra den. Forhandlings- og regnskabsprotokoller opbevares på Steenstrup Museum.
6. Den 30. juni 1875 havde Højby Sogns Forbrugsforening varer for 1.700 kr. liggende. I begyndelsen af januar 1876 havde Hørby og Udby Forbrugsforenings varelager en værdi af 6.240 kr.

Statusopgørelse for Hørby og Udby Forbrugsforening

Aktiver	1875	1876	1877	1878
Varer	6.240,00	5.685,00	4.823,62	2.033,00
Kontant	30,60	969,59	967,15	86,00
Inventar	717,10	740,00	780,00	650,00
Andet	15,00	40,00		
Total	7.002,70	7.434,59	6.570,77	2.769,00
Passiver				
Aktiekapital	2.075,00	1.987,50	1.825,00	1.825,00
Renter	83,00	164,25	236,25	
Andre indskud	27,19	35,19		
Reserve m,m,	47,91	106,03	65,16	
Godskreven dividende	924,76	1.657,98	2.004,31	1.843,11
Ubetalte regninger	3.705,82	3.398,96	3.319,74	2.387,94
Total	6.863,68	7.349,91	7.450,46	6.056,05

Brugsens årsregnskab ligger som bilag ved en af retssagerne. Her er statusopgørelserne for de forskellige år stillet sammen. Man bemærker, at der ikke – som det er praksis nu – er skabt balance mellem aktiver og passiver. Med 200-214 aktionærer, der hver har aktier for mindst 25 kr., er den nominelle aktiekapital på 5.000-5.350 kr., men kun indbetalte beløb er bogført.